

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ВІД КАТУВАННЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗЛОЧИНУ

Вікторія ОЗАР,
ад'юнкт

Харківського національного університету внутрішніх справ

SUMMARY

The paper studied the identity of a victim as an element of criminological characteristic of torture. The main categories of individuals who often become victims of the indicated crime and also there was made their characteristic. These categories include: 1) individuals who have committed unlawful acts on the suspect; 2) individuals who have been detained by law enforcement agencies for committing unlawful acts; 3) individuals against whom criminal proceedings were carried out; 4) law-abiding citizens, who under various circumstances were in bad situation; 5) individuals serving a sentence in prison. There were defined the main features and properties of individuals, who provoke violence against the victim. The position was confirmed that the torture victim should be recognized two categories of individuals: first, an individual who was directly tortured for a purpose; secondly, another person who was tortured by a guilty, in order to force him or actual victim to commit any actions against their will.

Key words: identity of the victim, torture, element of criminological characteristic.

АНОТАЦІЯ

У статті проведено дослідження особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики катування. Виділено основні категорії осіб, які найчастіше стають жертвами вказаного злочину, та здійснено їх характеристику. До таких категорій віднесено: 1) осіб, які вчинили протиправні дії щодо підозрюваного; 2) осіб, які були затримані правоохоронними органами за вчинення протиправних дій; 3) осіб, щодо яких здійснювалося кримінальне провадження; 4) законослухняних громадян, які через різні обставини потрапили у несприятливу ситуацію; 5) осіб, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі. Визначено основні ознаки та властивості особи, які провокують насилля відносно потерпілого. Підтверджено положення, що потерпілими від катувань необхідно визнавати дві категорії осіб: по-перше, особу, яку безпосередньо катують з певною метою; по-друге, іншу особу, яку катує винний, щоб примусити її чи власне потерпілого вчинити які-небудь дії всупереч їх волі.

Ключові слова: особа потерпілого, катування, елемент криміналістичної характеристики.

Постановка проблеми. Життя та здоров'я людини, її честь та гідність є найбільшими цінностями та захищаються як міжнародним, так і національним законодавством. Стаття 28 Конституції України передбачає, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню. Однак, незважаючи на законодавчу заборону катування, все частіше особи звертаються із заявами про вчинення щодо них такого виду злочину. Такий стан справ вимагає як практичного, так і теоретичного вирішення проблеми катування. З метою попередження вказаних злочинів необхідно визначитися із особами, які найчастіше стають потерпілими від них. Особа потерпілого від злочину юридичними науками розглядається в різних аспектах, головним чином в кримінально-правовому, кримінально-процесуальному, кримінологічному та криміналістичному. Криміналістика вивчає її як один із важливих елементів криміналістичної характеристики злочину. При цьому вагомими є відомості про потерпілого як особистість, його спосіб життя, соціальні зв'язки, його поведінку до, під час та після вчинення злочину. Дані про особу потерпілого використовуються в методиці розслідування окремого виду злочину для висунення версій, планування розслідування, встановлення особи злочинця, а також причин та умов вчинення злочину. Крім того, такі відомості використовуються у тактиці проведення окремих слідчих дій та прогнозуванні їх результатів.

Стан дослідження проблеми. У ХХ ст. у криміналістиці почав формуватися новий науковий напрямок – криміналістична віктимологія. Його метою є оптимізація процесу розкриття злочинів на основі даних про

потерпілого. Вказана проблема стала предметом дослідження таких учених-криміналістів, як В.В. Вандишев, В.П. Коновалов, В.С. Мінська, Л.В. Франк, Г.І. Чечель, С.Є. Центров, В.І. Шиканов та ін. Безумовно, вивченням потерпілого як елемента криміналістичної характеристики злочину займалися й інші вчені при дослідженні загальних питань криміналістики, а також у рамках методик розслідування різних видів злочинів. Звісно, науковці зробили значний внесок у вивчення вказаного питання, проте характеристика особи потерпілого як елемента криміналістичної характеристики катування залишилася поза увагою. Тому виникає об'єктивна необхідність у дослідженні особи потерпілого від катування, виділенні основних категорій таких осіб та визначенні їх ознак.

Метою статті є розробка проблематики жертви катування у структурі криміналістичної характеристики злочину та формування криміналістичних засобів і методів встановлення та дослідження особи потерпілого від вказаного виду кримінального правопорушення.

Виклад основного матеріалу. На початку дослідження необхідно звернутися до законодавчого визначення поняття потерпілого. Так, стаття 55 КПК України визначає, що потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди [1].

Отже, в загальному сенсі потерпілий – це особа, якій кримінальним правопорушенням завдано один або кілька видів шкоди. Як правова наука загалом, так і законодавець

зокрема розділяють шкоду, завдану суспільно-небезпечним діянням, на три види: моральну, фізичну та майнову.

Моральна шкода як наслідок вчинення кримінального правопорушення має немайновий характер і, відповідно до ч. 2 ст. 23 Цивільного кодексу України, виражається: 1) у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з каліцтвом або іншим ушкодженням здоров'я; 2) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; 3) у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; 4) у приниженні честі та гідності фізичної особи, а також ділової репутації фізичної або юридичної особи [2].

Фізична шкода – це спричинені внаслідок злочину негативні зміни фізичного та психічного здоров'я потерпілої особи, виражені в різних ступенях (смерть людини, заподіяння тяжких, середніх чи легких тілесних ушкоджень, порушення психічного стану особи, зміни у нормальному розвитку організму і т.п.) [3, с. 74–80].

Майнова шкода – це будь-яке зменшення або знищення майнового суб'єктивного права, охоронюваного законом інтересу або майнового блага, що спричиняє втрати у потерпілого [4, с. 196].

У свою чергу статтею 127 КК України визначено катування як умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морального страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання, або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб [5].

Тож, враховуючи вказане, очевидно, що потерпілим від катування може бути лише фізична особа, якій завдано фізичної чи/та моральної шкоди шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити дії, що суперечать їх волі, або з метою покарати його чи іншу особу, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб. Звісно, потерпілим від вказаного виду злочину може стати будь-яка людина, однак, як свідчать наукові джерела та досвід практики, таким людям притаманні певні ознаки: фізіологічні, особистісні риси, їх поведінка, соціальний статус, взаємовідносини зі злочинцем тощо.

Неодноразово криміналісти наголошували на взаємозв'язку та взаємозалежності елементів криміналістичної характеристики злочину. Особливого значення це набуває при вивченні потерпілого та встановленні його взаємозв'язку зі злочинцем. Слід сказати, що часто причиною катування є поведінка потерпілого, який мимоволі провокує вчинення злочину. Така поведінка називається віктимною. Л.В. Франк, визначав «віктимність» як підвищену здатність особи в силу низки духовних і фізичних властивостей, а також соціальної ролі або статусу виявлятися за певних обставин жертвою злочину [6, с. 33–37]. Отже, провина потерпілого й вина обвинуваченого пов'язані між собою [7, с. 4]. Провокаційна поведінка потерпілого може виражатися в образах, зухвалості, ігноруванні спілкування, образливих жестах, що приводить злочинця до люті.

І.В. Борисенко виділяє дві групи особливостей, що впливають на віктимність потерпілого та повинні встановлюватися при дослідженні особи потерпілого і його зв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики зло-

чину. До першої групи автор відносить основні властивості самих потерпілих, що мають криміналістичне значення: їх вік і пов'язані з ним особливості психіки, сімейний стан, рід занять, інтелектуальний і фізичний розвиток, а також наявність окремих психічних і фізичних недоліків. До другої групи – особливості, властиві поведінці потерпілих. З них криміналістично значущими є такі, як: спосіб життя, коло і характер зв'язків, поведінка в побуті, статева культура, зловживання алкоголем та інші, які характеризують їх поведінку поза зв'язком з вчиненими щодо них злочинами [9, с. 142].

Слід погодитися із Д.Г. Михайленком, який вказує, що катування може мати місце у випадках, коли потерпілий є носієм інформації, певних якостей (при дискримінації), має певний статус (допитуваний, засуджений і тому подібне) чи скоїв дії, за які його таким чином карають [10, с. 104]. У свою чергу К.В. Катеринчук класифікує потерпілих від катування з урахуванням класифікації особи злочинця: перша група – особи, затримані правоохоронними органами; друга група – особи, які відбувають покарання в пенітенціарних установах; третя група – військовослужбовці; четверта група – пацієнти лікарняних закладів; п'ята група – інші особи [11, с. 194]. Обидва вчених особливо наголошують на тому, що найчастіше катуванню піддаються особи, які підозрюються у вчиненні протиправних дій. І необхідно сказати, що вказана обставина підтверджується аналізом матеріалів кримінальних проваджень.

Як свідчить слідча та судова практики, 70% потерпілих від катування підозрювалися у вчиненні протиправних дій щодо підозрюваного або інших осіб. У 33% проаналізованих нами матеріалів проваджень катування стало наслідком дій самого потерпілого, не пов'язаних із вчиненням злочину (відмова у поверненні майна злочинця, забруднення майна злочинця, сварка, бійка тощо). У 20% проваджень потерпілий від катування підозрювався злочинцем у вчиненні злочину (викраденні або знищенні майна злочинця чи третіх осіб). 40% підозрювалися правоохоронними органами у вчиненні адміністративного правопорушення або злочину та були затриманими чи перебували під слідством. Отже, це свідчить про неабияке значення криміналістичної віктимології при розслідуванні катування для вивчення особи потерпілого та злочинця, планування та проведення слідчих (розшукових) дій, а звідси і встановленні істини у провадженні.

Узагальнений аналіз матеріалів судової практики у справах про катування дозволяє стверджувати, що в більшості випадків потерпілими від вказаного злочину стають чоловіки (86%). Вказана ситуація, на нашу думку, склалася через те, що особи чоловічої статі найчастіше не погоджуються із вимогами злочинця та власними діями провокують щодо себе насильство, крім того, в силу різних обставин (специфіки професії, необхідності заробляти гроші та годувати сім'ю, бажання показати власну мужність та не виказати страх тощо) частіше потрапляють у небезпечні та конфліктні ситуації. У тих випадках, коли жертвою катування ставала жінка (14%), то мотивами злочину були, зокрема, ревності, помста та корисливі спонукання. Зазвичай катування застосовуються до потерпілого для того, щоб щось від нього отримати. Відповідно жертвою катування можуть стати або носії інформації чи відповідних якостей, або особи, які мають певний статус (допитувані, засуджені тощо).

Залежно від наявності соціального зв'язку між жертвою та злочинцем, як свідчать узагальнені матеріали практики, 7% потерпілих мали тривалий та близький соціальний зв'язок зі злочинцем, 33% були знайомі і 43% були не знайомі. Крім того, зважаючи на те, що катування у 70% вчиняється групою

осіб та у 50% по відношенню до кількох потерпілих, то досить часто або один зі злочинців знає потерпілого чи одного із них, або один із потерпілих знайомий зі злочинцем.

Зважаючи на специфіку катування, уявляється можливим виділити окремі категорії осіб, які найчастіше стають жертвами вказаного злочину:

1) особи, які вчинили протиправні дії щодо підозрюваного (катування щодо вказаних осіб здійснюється: а) з метою помсти за завдану шкоду; б) для змушування потерпілого зізнатися у вчиненні злочину; в) для змушування потерпілого до повернення викраденого або відшкодування завданої шкоди підозрюваному або третім особам);

2) особи, які були затримані правоохоронними органами за вчинення протиправних дій (у цьому випадку катування здійснюється: а) для покарання потерпілого за супротив при затриманні; б) для покарання за вчинення протиправних дій; в) для змушування потерпілого до зізнання у вчиненні протиправних та підписання всіх необхідних документів, в тому числі і тих, що підтверджують відсутність у потерпілого претензій до працівників міліції);

3) особи, щодо яких здійснювалося кримінальне провадження (за таких обставин катування здійснюється для змушування до дачі «правильних» свідчень або для примушування до зізнання у новому епізоді злочинної діяльності, а також, в деяких випадках, з хуліганських мотивів);

4) законослухняні громадяни, які через різні обставини потрапили у несприятливу ситуацію (катування здійснюється з метою: а) залякування та змушування до передачі матеріальних цінностей підозрюваному або відкритті місця їх зберігання (з корисливих спонукань); б) примушування потерпілого до відмови від прав на майно, яке йому належить (квартири, спадок, підприємства тощо); в) для отримання компрометуючої інформації про потерпілого чи третіх осіб; г) з ревнощів та помсти, для змушування потерпілого до вступу в статевий зв'язок із підозрюваним);

5) особи, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі (катування здійснюється: а) для покарання потерпілого за вчинений злочин; б) для покарання потерпілого за порушення режиму відбування покарання; в) для змушування зізнатися у вчиненні протиправного діяння; г) з хуліганських мотивів).

Здійснений нами аналіз матеріалів кримінальних проваджень про катування свідчить, що у 90% потерпілими були повнолітні особи. Малолітні та неповнолітні у загальній кількості потерпілих складають 10% і використовуються зазвичай для змушування третіх осіб до здійснення певних дій проти їхньої волі. Тому слід підтримати думку М.М. Ковалю, який вважає, що потерпілими від катувань необхідно визнавати дві категорії осіб: по-перше, особу, яку безпосередньо катують з певною метою; по-друге, іншу особу, яку катує винний, щоб примусити її члв власне потерпілого вчинити якінебудь дії всупереч їх волі [12, с. 184].

Переважну частину потерпілих від катувань складають жителі міст (90%). Це пояснюється тим, що сам злочин вчиняється переважно у містах. Крім того, необхідно зазначити, що досить часто (30% потерпілих) під час вчинення злочину жертви перебували у стані алкогольного сп'яніння, розпиваючи спиртні напої зі злочинцем безпосередньо перед злочинцем. Перебуваючи у стані сп'яніння, потерпілі власною поведінкою, розмовами провокували насилля по відношенню до себе.

На основі проведеного аналізу можна виділити деякі основні ознаки та властивості особи, яка стає жертвою катування: вчинення в минулому злочину щодо підозрюваного чи третіх осіб; порушення прав підозрюваного; перебування у

стані сп'яніння; здійснення дій, які можуть спровокувати насилля з боку підозрюваного (його ображення, зухвале ставлення тощо); потрапляння в поле зору правоохоронців шляхом порушення закону; спілкування з особами, яким раніше потерпілий наніс певні образи; погодження на відпочинок у незнайомих компаніях; невміння правильно оцінити ситуацію та обрати правильну лінію поведінки; відмова виконувати вимоги злочинця, які можуть потягнути за собою менш небезпечні наслідки, ніж катування.

Висновки. Отже, із наведеного можна скласти узагальнену характеристику особи потерпілого від катування. Це здебільшого особа чоловічої статі у працездатному віці, яка проживає в місті. Однак особі потерпілого нерідко притаманна девіантна поведінка та зловживання алкогольними напоями. Досить часто дії та поведінка потерпілого провокують вчинення катування. Здебільшого вказана особа має певний соціальний зв'язок зі злочинцем або спільних друзів чи знайомих.

Зважаючи на викладене, можна зробити висновок, що елемент «особа потерпілого» у криміналістичній характеристиці катування тісно пов'язаний з іншими її елементами, особливо з особою злочинця. Наявність між цими особами соціального зв'язку дозволить зорієнтуватися в обставинах злочину. Уявляється, що вивчення особи потерпілого у кримінальному провадженні має важливе значення для встановлення істини у справі та притягненні винних до відповідальності, а також призначення їм адекватної міри покарання.

Список використаної літератури

1. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 9–13. – Ст. 88 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651%D0%B0-17>.
2. Цивільний кодекс України : закон від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст.356 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
3. Татарин І.І. Поняття і види шкоди, заподіяної злочинцем / І.І. Татарин // Європейські перспективи. – 2012. – № 3(3) – С. 74–80.
4. Митрофанов І.І. «Шкода» та «збитки» : співвідношення понять / І.І. Митрофанов, Т.В. Гайкова // Вісник КрНУ імені Михайла Острогоградського. – Вип. 2. – 2012. – С. 196–200.
5. Кримінальний кодекс України : закон від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст.131 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
6. Франк Л.В. Виктимология и виктимность : [учебное пособие] / Л.В. Франк. – Душанбе : Ирфон, 1972. – 123 с.
7. Колесниченко А.Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : [текст лекции] / А.Н. Колесниченко. – Х. : Харьк. юрид. ин-т, 1976. – 30 с.
8. Шиканов В.И. Криминалистическая виктимология и практика расследования убийств : [учеб. пособие.] / В.И. Шиканов – Иркутск, 1979. – 45 с.
9. Борисенко І.В. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики вбивств із розчленуванням трупа / І.В. Борисенко // Вісник ХНУВС. – Вип. 35. – 2006. – С. 142–149.
10. Михайленко Д.Г. Кримінально-правова характеристика катування / Д.Г. Михайленко // Часопис Академії адвокатури України. – 2011. – № 4(13). – С. 101–108.
11. Катеринчук К.В. Кримінально-правові та кримінологічні заходи запобігання катуванням : дис. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / К.В. Катеринчук. – К., 2009. – 239 с.
12. Коваль М.М. Допит потерпілого у кримінальних провадженнях про катування / М.М. Коваль // Митна справа. – 2014. – № 5(2). – С. 183–190.